

Изчезнали бозайници от България

Златозар Боев

Праисторическите бозайници от времето на първобитните хора (ледниковата епоха или плейстоцена) са многобройни и на тях си заслужава да се отдели друга статия. Въз основа на достигналите до нас писмени сведения, както и на откритите многобройни останки в наши пещери, археологически паметници на открито (древни селища) и запазени колекционни екземпляри в някои сбирки, днес знаем, че земите ни някога са били обитавани от много по-богат и разнообразен животински свят, включително и от доста повече видове бозайници. Един след друг те постепенно изчезнали от пределите на страната и причините за това са различни. Обикновено в по-далечното минало основна роля изиграл свръхловът или прякото изстребване на дивите животни. По-късно с непрестанно увеличаващото се население и разрастването на човешките селища, пътища и други съоръжения основно значение придобило унищожаването на природните местообитания, в които живеели тези видове. За успокоение все пак трябва да признаем, че през последните 2500 години от българските земи само един бозайник – турът, е изчезнал напълно от лицето на Земята. Всички видове, които разглеждаме по-долу, са оцелели и все още се срещат в дру-

Стотици, а може би – и хиляди, са видовете бозайници, изчезнали от днешната територия на България, но по-особен интерес за нас представляват онези от тях, които са заварили древните жители на българските земи, но днес вече са изчезнали. Това са бозайниците, които са ни напуснали през историческата епоха, т.е. през последните около 2500 години.

зи части на света – съседни нам страни или... вече в други континенти на хиляди километри оттук. Към 2010 г. учените смятат, че съвременната територия на България се обитава от около 103 вида бозайници, най-голяма част от които съставляват ръкокрилите бозайници, или прилепите – 33 вида. Макар че се случило още в праисторически времена, пещерната

мечка била първото животно, което човекът изстребил напълно. За различните части на Европа това станало в периода между преди 60 000 и 24 000 години. Оттогава насам видът е известен само въз основа на намираните многобройни костни останки и зъби, като на индивид, открит в пещера в Германия.

Скелет на пещерна мечка (*Ursus spelaeus*), открит в Германия през 2010 г. (сн. Horia Bogdan)

Лъв (*Panthera leo*). През последната геологична епоха (кватерна) в Европа са били разпространени най-малко два подвигда на лъва – пещерният и европейският. Пещерният лъв живял в праисторическо време, но европейският лъв обитавал континента по времето на древните антични цивилизации. В ранноисторическо време европейският лъв все още бил широко разпространен из цялото Средиземноморие – Пиренеите, Апенините и Балканите. В самото начало на новата ера лъвът изчезнал в цяла Западна Европа. До 70 г. сл.Хр. все още се срещал в долината на р. Места, но до 100 г. сл.Хр. напълно изчезнал

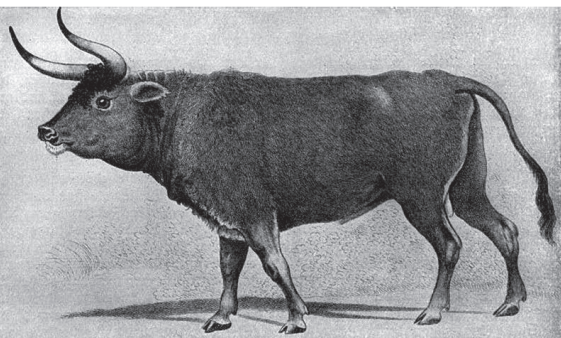

Златен нагръдник от Луковитското съкровище, изобразяващ лъв, нападащ елен

и от Балканския полуостров. Европейският лъв ловувал едри копитни бозайници – турове, зубри, елени, сърни и свине. В България костни останки от лъв са намерени в праисторическите селища при с. Караново (Старозагорско), с. Слатино (Дупнишко), с. Голямо Делчево (Варненско), при Созопол и др. В Слатино бе открита лакътна кост, а в Голямо Делчево – първи шиен прешлен. Тези находки са от праисторическата епоха, но писмени извори сочат, че през V в. пр.Хр. лъвът все още е обитавал нашите земи. По сведения на Херодот при прехода на войските на персийския цар Ксеркс през областта Миздония към днешния Солун нощем някои от керваните с камили в поречието на Струма били нападани от лвовове. До I в. сл.Хр. има сведения от Аристотел, Плиний Стари, Ксенофонт, Плутарх, Павзаний и др., че в днешна Гърция тогава лвовове все още са се срещали на свобода. Лъвът редовно присъства като изображение върху барелефните керамични

обредни плочки на траките, изобразяващи популярния Тракийски конник. Изстребването на лъва на Балканите, включително и заради църковите борби в пределите на Римската империя, се дължало и на оредяването на неговите едри жертви в природата. Турът и зубърът ставали все по-рядка и недостъпна плячка, а числеността на останалите едри копитни постепенно също намалявала. Удивително е, че само допреди 10 000 – 11 000 г. лъвът е бил най-широко разпространеният бозайник на сушата след човека.

Тур (*Bos primigenius*). Първите писмени сведения за тура са на повече от 2000 г. и

Турът имал мощно телосложение и с това превъзхождал останалите горски бикове

произлизат от съседните нам земи в древна Елада. Вергилий (70 – 19 г. пр.Хр.) споменава туровете в Гергина (Гърция). Според Херодот (484 – 425 г. пр.Хр.) турове живеели в планините на Южна Гърция. На юг ареалът на тура достигал до Северна Африка. Останките от тур в България са изобилни, като досега са открити в около 60 находища – пещери, полски селищни могили от неолитната и каменно-медната епоха и антични и средновековни селища. У нас турът е просъществувал до Късното средновековие. Най-късните датирани останки от турове у нас са от Велики Преслав от XVI – XVII в. От най-древни времена турът е бил изключително ценен обект на лов. След мамута и косместия носорог от ледниково време в Европа турът бил най-едрият дивеч за древните хора. Възрастните мъжкар на височина при плешката достигали 1,70 – 2,00 м и тежали по 600 – 1000 кг. Розата при тях достигали 1,98 м дължина и наг 4 л вместимост. Туровете в

Македония и Тракия според древногръцките летописци се отличавали с големите си рога. Те именно били високо ценени от гърците, които ги използвали като бокали.

Сайга (*Saiga tatarica*). Можем да смятаме, че сайгата е единствената (и последната!) дива антилопа, обитавала някога нашия континент. Само допреди столетие числеността ѝ възлизала на стотици хиляди екземпляра, но днес е пред изчезване.

то на тялото му достига до 45 kg, а дължината – над 1 м. Евразийският бобър достига до 32 kg. До днес са оцелели 2 вида бобри – обикновеният (евразийски) и канадският (северноамерикански). До IX – X в. сл.Хр. бобърът бил широко разпространен и по днешните български земи. Видът е споменат в „Шестоднев“ на Йоан Екзарх (IX – X в.), във „Физиолог“ („Естествословник“) (IX – X в.) и в Манасиевата

Сайга. Добре се вижда хоботовидно издълженият ѝ нос

Представена е и от два подвита, и двата световнозастрашени, особено монголският. През плейстоцена обаче ареалът на вида бил неколкостранно по-обширен. Засега стволът на един рог е единственото доказателство, че сайгата някога е обитавала България. Запазената костна основа на десен рог заедно с част от черепа принадлежи на възрастен мъжкар от околностите на с. Воден (Разградско).

Бобър (*Castor fiber*). След канибарата канадският бобър е един от най-едрите съвременни гризачи на планетата. Тегло-

Костна основа на десния рог на възрастна мъжка сайга от с. Воден (Разградско)

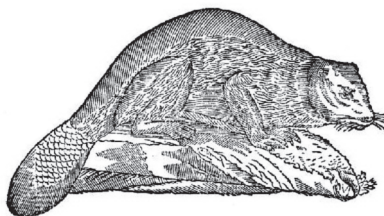
хроника (XI – XII в.), както и в „Рибния буквар“ на д-р Петър Берон от 1824 г. До XVI и XVII век в Дубровник все още се внасяли боброви кожи от България.

Интересната история на изчезването на този вид в страната е подробно изучена от зоолога Николай Боев (1922 – 1985). Според него бобрите обитавали страната ни до края на XVIII – началото на XIX в. Последният див бобр в съседна Румъния е бил убит през 1823 г. Днешните бобри там са имигранти от Русия, където е бил интродуциран канадският бобр. Досега най-много находки от кости и зъби на бобри у нас са открити в пещери и в праисторически селища и селища от по-късните епохи. Броят им възлиза на няколко десетки и непрестанно се увеличава.

Зубър (*Bison bonasus*). В сравнение с тура костните останки от зубъра в България са значително по-малобройни. Множество писмени източници сочат, че зубърът е бил широко разпространен в гористите райони на Балканите в ранноисторическо време. Херодот съобщава за съществуването на зубри в Тракия и Македония, а Аристотел (IV в. пр. Хр.) и Павзаний (II в. пр. Хр.) го споменават за долините на реките Вардар и Струма. През Средновековието видът е споменаван в старобългар-

Евроазиатски бобр

Факсимиле на изображението на бобр в „Рибния буквар“ на д-р Петър Берон (1824 г.)

Горен десен резец (предна повърхност) от бобр от пещерата до с. Крачимир (Белоградчишко). Находището е едно от най-новите у нас и е открито през 2010 г.

Зубър (възрастен мъжки)

ската литература като „зомбър“, а след IX в. – и като „збър“. Най-късната находка (десен роз) от збър в България е датирана от XI – XII в. и произлиза от средновековното селище край с. Гарван (Силистренско). Някога ареалът на збъра на изток се простирал до р. Волга и Кавказ. Любопитно е, че в Южна Европа, вкл. и в долините и равнините на Балканския полуостров збърът изчезнал много по-рано, поради развитието на земеделието още в края на неолита и в Ранната античност. В Полша последният див збър бил убит през 1919 г., а последният див екземпляр на планетата въобще бил застрелян през 1927 г. в Западен Кавказ. Всички съвременни збъри са потомци на онези 50 екземпляра, които все още живеели разпръснато в няколко зоопарка по света до Втората световна война. Днес збърът е реинтродуциран в България в дивечоразвъдното стопанство „Воден“ (Разградско) в полусвободни условия. В България костни останки от збър са намерени в неолитните селища при с. Голямо Делчево (Варненско), при с. Овчарово (Търговишко), с. Градешница (Плевенско) и др. Наскоро кости и зъби от збъри бяха открити

и при късноантичното селище при с. Дяково (Кюстендилско). Двата препарата на збъри в НПМ-БАН са експонати с голяма историческа стойност, защото са отстреляни лично от цар Фердинанд I в Полша само 3 години преди видът напълно да изчезне в природата на цяла Европа на запад от Черно море.

Безоаров козирог (*Capra aegagrus*). В древността безоаровият козирог в Европа е бил широко разпространен в Средиземноморския регион – островите Тасос, Крит, Северни Споради, Кипър. Повсеместно обитавал скалисти планински местообитания от 550 до 2300 м н.в. В Европа е представен със средиземноморския си подвид, който на континента оцелял до най-късно в планините на Албания и в Гърция. Първоначално много костни останки, намерени в пещерите у нас, погрешно били отнесени към него, но впоследствие палеозоологът Николай Спасов доказва принадлежността им към родствения му алпийски козирог – вид, който въпреки че е изчезнал от българската природа, вероятно в края на ледниковата епоха. Днес безоаровият козирог е световнозастрашен

Безоаров козирог (възрастен мъжки)

Керамична плочка от с. Бутово (Великотърновско) от II – IV в. пр.Хр. , изобразяваща безоаров кози-рог

вид. Съхранил се е в Грузия, Армения, Турция, Азербайджан, Иран, Афганистан и Русия. По-настоящем на Балканите безоаровият кози-рог се смята за изчезнал. Предполага се, че последните диви безоарови кози-рози в района са оцелели единствено на някои Егейски

острови (вкл. и о. Крит) докъм началото на 80-те години на миналия век. Приема се, че именно безоаровият кози-рог е родоначалникът на домашната коза и в миналото произволното кръстосване на диви безоарови кози-рози с домашни кози се е оказало пагубно за много от локалните популации на вида.

Елен лопатар (*Cervus dama*). След края на ледниковата епоха (плейстоцена) еленът лопатар в Европа се запазил само в някои изолирани и ограничени места в най-южните предели на континента. През римската епоха започнало неговото целенасочено разселване и разпространяване като ценно парково животно в различни части на Римската империя. За археозоологията особено ценни са находките от елени лопатари от енеолита, раннобронзовата и медната епоха, доказващи раннохолоценокото присъствие на вида в страната. Нещо повече: присъствието на лопатара е документирано докъм IX – X в. Впоследствие у нас той постепенно бил изтребен напълно и е изчезнал през Средновековието (в следвизантийско време). Досега са известни 15-ина находища на вида, както в Южна, така и в Северна

Елен лопатар (възрастен мъжки)

България. Днешните лопатары са потомци на реинтродуцирани животни, внесени през последните стотина години.

Тюлен монах (*Monachus monachus*). През последното столетие тюленът монах по българското черноморско крайбрежие е бил запазен в два основни района – между нос Шабла и нос Калиакра на север и между Созопол и Маслен нос на юг. Обитава пещерите с подводни входи и бил обявен от местните рибари за отявляващ техен конкурент в риболова. През 1936 г. при Калиакра са били наблюдавани едновременно 36 тюлена. През 1940 г. от тюлените в района останали 30 – 40 екземпляра. През 1967 – 1968 г. са оцелели само 2 екземпляра. От Калиакра видът изчезва окончателно в края на 70-те години на миналия век. Днес тюленът монах е вторият по застрашеност перконог бозайник (след саймаанския (финландски) пръстенчат тюлен) и е един от най-застрашените бозайници на Земята. Вероятният брой на оцелелите тюлени монаси е между 350 и 450.

Почти всичко, което е останало от черноморския тюлен монах в България, се намира зад витрините на няколко музейни сбирки в страната. Нещо повече – у нас няма нито една запазена снимка на това животно в природата. По някои сведения последните наблюдения на вида в България са от периода 1991 – 1993 г. край Царево и с. Резово (Бургаско). Други сочат за последно едно наблюдение от 1995 г. при с. Синеморец.

Тюлен монах

Европейска норка

Европейска норка (*Mustela lutreola*). До средата на XX в. европейската норка все още населявала крайбрежието и островите ни по р. Дунав между Свищов и Силистра. У нас няма запазени екземпляри, произлизащи от съвременните предели на страната. Днес европейската норка е световнозастрашен вид.

Хермелин (*Mustela erminea*). У нас има поне две съобщения за намерени костни останки, определени като хермелин. И двете са от останки на жертви на бухал от Североизточна България (Разградско и Добричко). Възможно е в тази част от страната хермелинът да се е запазил почти до съвременността, като този красив гребен хищник е изчезнал през последните 1 – 2 столетия.

Обобщавайки, става ясно, че през последните 2000 години от природата на България са изчезнали 9 вида едри бозайници, а през последните 50 – 60 години – 2 вида: европейската норка и черноморският тюлен монах. От 9-те изчезнали вида бозайници в България 1/3 са хищници – лъв, европейска норка и хермелин. Най-едрият изчезнал в страната бозайник е турът, а най-гребеният – хермелинът. От изчезналите у нас видове бозайници с най-широко разпространение е бил лъвът. Два вида от изчезналите у нас бозайници – лъвът и безоаровият козирог, днес са изчезнали и от Европа и се срещат на грузински континенти. Рисът, дивата коза, кафявата мечка, златката, дивата котка, мишевидният сънливец, сивото хомяче, обикновеният хомяк, повечето видове прилепи, вълкът, пъстрият пор и др. са на път да ги последват. Оцеляването им в бъдеще зависи само от нас! ■